

THE ROLE OF CONTEXTUAL MEANING IN TRANSLATION

Ismailova Xurshida

Student of Translation Theory and Practice specialty, Faculty of
Foreign Languages, Karakalpak State University
<https://doi.org/10.5281/zenodo.21503971>

ARTICLE INFO

Received: 02nd July 2026

Accepted: 04th July 2026

Online: 05th July 2026

KEYWORDS

Contextual meaning,
translation, translation
studies, context, linguistic
context, extralinguistic
context.

ABSTRACT

This article examines the role of contextual meaning in the translation process from both theoretical and practical perspectives. It explores the linguistic and extralinguistic dimensions of context and highlights their significance in interpreting lexical, grammatical, pragmatic, and cultural meanings. Furthermore, the study analyzes the influence of contextual meaning on the quality of literary, scientific, technical, and legal translation through relevant examples. Particular attention is paid to the translator's communicative competence, intercultural mediation, and the strengths and limitations of modern machine translation systems in interpreting contextual meaning. The findings demonstrate that a profound understanding of contextual meaning is a fundamental prerequisite for achieving semantic, stylistic, and pragmatic equivalence in translation.

KONTEKSTUAL MA'NONING TARJIMADAGI O'RNI

Ismailova Xurshida

Qoraqalpoq davlat universiteti Chet tillar fakulteti
Tarjima nazariyasi va amaliyoti mutaxassisligi talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.21503971>

ARTICLE INFO

Received: 02nd July 2026

Accepted: 04th July 2026

Online: 05th July 2026

KEYWORDS

Kontekstual ma'no,
tarjima, tarjimashunoslik,
kontekst, lingvistik
kontekst, ekstralingvistik
kontekst.

ABSTRACT

Mazkur maqolada kontekstual ma'noning tarjima jarayonidagi o'rni nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Kontekst tushunchasining lingvistik hamda ekstralingvistik jihatlari yoritilib, uning leksik, grammatik, pragmatik va madaniy ma'nolarni aniqlashdagi ahamiyati asoslab berilgan. Shuningdek, badiiy, ilmiy, texnik va huquqiy tarjimalarda kontekstual ma'noning tarjima sifatiga ta'siri misollar asosida tahlil qilingan. Tarjimonning kommunikativ kompetensiyasi, madaniyatlararo vositachilik roli hamda zamonaviy mashina tarjimasi tizimlarining kontekstni talqin qilishdagi imkoniyat va cheklovlari ko'rib chiqilgan.

Tadqiqot natijalari kontekstual ma'noni chuqur anglash tarjimaning semantik, uslubiy va pragmatik ekvivalentligini ta'minlashning asosiy sharti ekanligini ko'rsatadi.

Kirish. Tarjima insoniyatning turli xalqlar, madaniyatlar va sivilizatsiyalar o'rtasidagi ilmiy, siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy aloqalarini ta'minlovchi eng muhim vositalardan biridir. Har qanday tarjimaning asosiy maqsadi asl matnda mujassam bo'lgan axborotni, estetik qiymatni, muallifning kommunikativ niyatini hamda o'quvchiga ko'rsatmoqchi bo'lgan ta'sirini boshqa tilda imkon qadar to'liq va tabiiy shaklda qayta yaratishdan iborat. Biroq bu vazifani bajarish faqat lug'aviy ekvivalentlarni tanlash bilangina cheklanmaydi. Aksincha, tarjimon har bir til birligining kontekstual ma'nosini aniqlashi, uning matn ichidagi funksiyasini tahlil qilishi hamda uni boshqa til tizimida adekvat ifodalashi lozim. Shu jihatdan kontekstual ma'no tarjimashunoslikning eng muhim nazariy va amaliy kategoriyalaridan biri hisoblanadi [2, 338-358].

Har qanday til doimo ijtimoiy muhit, madaniy qadriyatlar va kommunikativ ehtiyojlar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi. Shu sababli so'zlar va iboralar faqat lug'atda berilgan ma'nolari bilangina emas, balki qo'llanilgan vaziyat, nutq ishtirokchilari, matnning uslubi, janri va maqsadi orqali ham mazmun kasb etadi. Demak, tarjima jarayonida til birliklarining asl mazmunini anglash uchun ularning kontekstini chuqur tahlil qilish zarur.

Kontekst tarjimonga matndagi yashirin ma'nolarni, emotsional bo'yoqlarni, pragmatik maqsadlarni hamda madaniy ishoralarni aniqlash imkonini beradi. Natijada tarjima faqat grammatik jihatdan emas, balki semantik va kommunikativ jihatdan ham muvaffaqiyatli amalga oshiriladi.

Tilshunoslikda kontekst odatda til birligining ma'nosini belgilovchi barcha lingvistik va ekstralingvistik omillar yig'indisi sifatida talqin qilinadi. Lingvistik kontekst so'zni o'rab turgan gap, jumla, paragraf yoki butun matnni qamrab olsa, ekstralingvistik kontekst tarixiy davr, ijtimoiy sharoit, madaniyat, milliy mentalitet, muallifning shaxsiy tajribasi, adresant va adresat o'rtasidagi munosabatlar kabi omillarni o'z ichiga oladi. Mazkur omillarning barchasi tarjima jarayonida o'zaro uyg'unlashgan holda ishtirok etadi. Tarjimon matnni tahlil qilayotganda ushbu omillarning har biriga alohida e'tibor qaratishi lozim, chunki ayrim hollarda bitta ekstralingvistik omil butun matn mazmunini o'zgartirib yuborishi mumkin [3].

Kontekstual ma'noning tarjimadagi ahamiyati, avvalo, ko'p ma'noli so'zlarni talqin qilishda yaqqol namoyon bo'ladi. Deyarli barcha tillarda polisemantik birliklar mavjud bo'lib, ularning qaysi ma'noda qo'llanganini faqat kontekst orqali aniqlash mumkin. Ingliz tilidagi

issue so'zi turli vaziyatlarda "muammo", "masala", "son", "nashr", "chiqarish", "tarqatish" kabi ma'nolarni ifodalashi mumkin. Agar tarjimon matn mavzusini hisobga olmasa, u noto'g'ri ekvivalentni tanlashi mumkin. Xuddi shuningdek, charge so'zi iqtisodiy matnda "to'lov", huquqiy matnda "ayblov", harbiy matnda "hujum", elektrotexnikada esa "zaryad" ma'nolarida qo'llanadi. Demak, so'zning lug'aviy ma'nosidan ko'ra uning kontekstual ma'nosi tarjima sifati uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [1, 50-67].

Tarjimashunoslikda kontekst faqat alohida so'z ma'nosini emas, balki gapning umumiy mazmunini aniqlashda ham muhim rol o'ynaydi. Ba'zan grammatik jihatdan mutlaqo bir xil bo'lgan jumlar turli kommunikativ vaziyatlarda qarama-qarshi ma'nolarni ifodalashi mumkin. Masalan, "You are early" gapi vaziyatga qarab samimiy tabrik, hayrat, kinoya yoki norozilikni bildirishi mumkin. Agar ushbu jumla ish uchrashuvi boshlanishidan oldin aytilgan bo'lsa, u oddiy fakti ifodalaydi. Biroq kimdir odatda doim kechikadigan odamga kinoya bilan aytsa, mazmun butunlay o'zgaradi. Tarjimon aynan mana shu pragmatik ma'noni aniqlab, maqsad tilida shunga mos uslubiy vositalarni tanlashi kerak.

Badiiy tarjimada kontekstning o'rni yanada murakkablashadi. Badiiy matnda har bir so'z o'zining denotativ ma'nosi bilan bir qatorda konnotativ, emotsional va estetik vazifalarni ham bajaradi. Muallif ko'pincha obraz yaratish, qahramon xarakterini ochish yoki muayyan kayfiyat hosil qilish uchun oddiy so'zlardan mutlaqo yangi ma'noda foydalanadi. Masalan, "The city never

sleeps" iborasini "Shahar hech qachon uxlamaydi" deb tarjima qilish grammatik jihatdan to'g'ri bo'lsa ham, asl mazmun "shahar hayoti doimo gavjum", "faollik hech qachon to'xtamaydi" degan obrazli ma'noni anglatadi. Demak, tarjimon badiiy obrazni saqlab qolishi bilan birga, maqsadli auditoriya uchun tabiiy ifodani ham tanlashi lozim [5, 621-624].

Metafora va ramziy ifodalar kontekstual ma'noga eng ko'p bog'liq bo'lgan birliklardandir. Muallif yaratgan metafora ko'pincha lug'atda mavjud bo'lmagan individual ma'noni ifodalaydi. Masalan, "Hope is a fragile bird" jumlasida umid qush emas, balki inson ruhiyatining nozik va ehtiyotkorlik bilan asralishi kerak bo'lgan holati sifatida tasvirlangan. Agar tarjimon metaforani faqat tashqi shakliga qarab tarjima qilsa, badiiy ta'sir yo'qoladi. Shu sababli metaforalarni tarjima qilishda ularning obrazlilik darajasi, madaniy asoslari va matndagi funksiyasi chuqur o'rganilishi zarur.

Kontekstual ma'no frazeologik birliklarni tarjima qilishda ham muhim omil hisoblanadi. Har bir xalqning iboralari uning tarixi, madaniyati va milliy tafakkurining mahsulidir. Shuning uchun bunday birliklarni so'zma so'z tarjima qilish aksariyat hollarda noto'g'ri natija beradi. Masalan, ingliz tilidagi spill the beans iborasi "loviyani to'kib yubormoq" emas, balki "sirni oshkor qilmoq" ma'nosini anglatadi. Xuddi shuningdek, once in a blue moon iborasi "ko'k oy paytida" emas, balki "juda kamdan kam" degan ma'noni bildiradi. Tarjimon iboraning tarkibiy qismlarini emas, balki uning kontekstual mazmunini maqsad tilidagi mos frazeologik birlik orqali ifodalashi lozim.

Madaniy kontekst tarjimada eng murakkab masalalardan biri hisoblanadi. Til va madaniyat bir-biridan ajralmas hodisalardir. Har qanday til birliklari o'sha xalqning tarixiy taraqqiyoti, diniy qarashlari, urf-odatlari, milliy qadriyatlari va turmush tarzini o'zida aks ettiradi. Shu sababli ayrim tushunchalar boshqa madaniyat vakillari uchun mutlaqo notanish bo'lishi mumkin. Tarjimon bunday hollarda ekvivalent topish, izoh berish, moslashtirish yoki kompensatsiya usullaridan foydalanadi. Bunday strategiyalar o'quvchining matnni to'g'ri tushunishiga yordam beradi hamda asl matnning kommunikativ samaradorligini saqlab qoladi.

Kontekst pragmatik ma'noni aniqlashda ham hal qiluvchi omil hisoblanadi. Nutqdagi ko'plab gaplar grammatik shakliga ko'ra savol yoki xabar bo'lsa ham, amalda buyruq, iltimos, maslahat yoki ogohlantirish vazifasini bajaradi. Masalan, "Would you mind opening the window?" jumlasida grammatik jihatdan savol bo'lsa-da, aslida muloyim iltimos hisoblanadi. Tarjimada aynan mana shu pragmatik maqsad saqlanishi kerak. O'zbek tilida bunday gap "iltimos, derazani ochib yuborasizmi?" tarzida ifodalansa, kommunikativ tenglik ta'minlanadi [4, 79-81].

Ilmiy va texnik tarjimalarda ham kontekstual ma'no alohida ahamiyatga ega. Ilmiy terminlarning ko'pchiligi turli fanlarda har xil ma'nolarni bildiradi. Masalan, operation termini matematikada "amal", tibbiyotda "jarrohlik amaliyoti", harbiy sohada "harbiy operatsiya", kompyuter texnologiyalarida esa "operatsiya" yoki

"jarayon" ma'nolarini anglatadi. Tarjimon matnning fan sohasi va mavzusini chuqur tahlil qilgandagina to'g'ri terminologik ekvivalentni tanlay oladi.

Huquqiy tarjimada kontekstning ahamiyati yanada ortadi. Huquqiy hujjatlar aniq va bir ma'noli bo'lishi talab etiladi. Birgina noto'g'ri tanlangan termin shartnoma mazmunini yoki qonun moddasining talqinini tubdan o'zgartirib yuborishi mumkin. Shu sababli huquqiy tarjimon nafaqat tilni, balki tegishli huquq tizimini ham yaxshi bilishi lozim. Aynan kontekst huquqiy terminning qaysi ma'noda qo'llanganini aniqlash imkonini beradi.

Tarjima nazariyasida dinamik ekvivalentlik va funksional ekvivalentlik tamoyillari ham bevosita kontekstual ma'noga asoslanadi. Tarjimonning asosiy vazifasi matndagi barcha so'zlarni aynan ko'chirish emas, balki asl matn o'quvchisida yuzaga kelgan kommunikativ ta'sirni maqsad tili o'quvchisida ham hosil qilishdir. Shu sababli ayrim hollarda grammatik tuzilma, sintaktik model yoki leksik vositalar o'zgarsa ham, matnning pragmatik va semantik qiymati saqlanib qoladi. Bu esa tarjimaning funksional muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Bugungi kunda sun'iy intellekt asosidagi tarjima tizimlari jadal rivojlanayotgan bo'lsa-da, ular hanuzgacha murakkab kontekstual ma'nolarni to'liq anglay olmaydi. Ayniqsa kinoya, yumor, ironiya, metafora, intertekstual ishoralar, milliy madaniyatga oid birliklar hamda hissiy bo'yoqdorlikni tarjima qilishda inson tarjimonining bilim va tajribasi ustunlik qiladi. Mashina tarjimasi odatda statistik

yoki neyron modellar asosida ishlaydi, biroq inson tafakkuri matn ortidagi yashirin niyatni, muallif pozitsiyasini va madaniy assotsiatsiyalarni chuqurroq anglay oladi. Shu sababli zamonaviy tarjima amaliyotida sun'iy intellekt inson tarjimonini to'liq almashtirmaydi, balki uning faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Kontekstni to'g'ri talqin qilish tarjimonning kasbiy kompetensiyasining ajralmas qismidir. Tarjimon ikki tilni mukammal bilishi bilan birga, ularning madaniy, tarixiy va pragmatik xususiyatlarini ham chuqur o'zlashtirishi zarur. Bundan tashqari, u matn janri, uslubi, auditoriyasi va kommunikativ maqsadini hisobga olishi kerak. Aynan ana shunday kompleks yondashuv tarjimaning yuqori sifatini ta'minlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, kontekstual ma'no tarjimaning nazariy asoslari va amaliy jarayonini belgilovchi

eng muhim omillardan biridir. Har qanday muvaffaqiyatli tarjima lug'aviy moslikdan ko'ra mazmuniy, uslubiy va pragmatik tenglikka tayanadi. So'zlarning haqiqiy ma'nosi ularning kontekstda bajarayotgan vazifasi orqali namoyon bo'ladi. Shuning uchun tarjimon matnni alohida so'zlar yig'indisi sifatida emas, balki yagona kommunikativ tizim sifatida tahlil qilishi lozim. Kontekstni chuqur anglash, madaniy omillarni hisobga olish, pragmatik maqsadni saqlash hamda o'quvchida asl matndagiga yaqin ta'sir uyg'otish zamonaviy tarjimashunoslikning asosiy mezonlari hisoblanadi. Shu bois kontekstual ma'noni tadqiq etish nafaqat tarjima nazariyasini rivojlantirishga, balki turli tillar va madaniyatlar o'rtasidagi samarali muloqotni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

References:

1. Hatim, B. (2009). Translating text in context. In The Routledge companion to translation studies (pp. 50-67). Routledge.
2. House, J. (2006). Text and context in translation. Journal of pragmatics, 38(3), 338-358.
3. Gutt, E. A. (2014). Translation and relevance: Cognition and context. Routledge.
4. Nuriddinovna, M. F. (2025). TARJIMADA EKVIVALENTLIK MUAMMOLARI VA UNING YECHIMLARI. AMERICAN JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY BULLETIN, 3(11), 79-81.
5. Shakarboyevich, N. B. (2026). MILLIY QADIRIYATLARNING TARJIMA ORQALI IFODALANISH MUOMMOLARI. YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 3(9), 621-624.